

Pečující otcové: Příběhy plné odlišností*

HANA MAŘÍKOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Caring Fathers: Stories Full of Diversity

Abstract: The transformation of the social institution of the family in an individualised society is tied also to other demands and expectations relating to parenthood, and fatherhood is no exception in this regard. This article focuses on fathers who have accepted the modern norm of fatherhood and have played an active role by personally caring for their children, in particular, as primary carers during their period of parental leave. The entry of fathers into a sphere our culture has traditionally defined as belonging to women necessarily raises one basic question – ‘What does the experience of caring for their children mean in the minds of fathers?’ – which contains an entire series of other more specific questions: How do these men interpret fatherhood? Is the experience of caring for their children reflected in how these men construct gender identities and what does this mean from the perspective of the production of gender and gender relations? Interviews based on a prepared scenario were conducted on a sample of twenty families in which the father had taken parental leave, and the resulting data was analysed with the aid of grounded theory in an effort to answer the questions outlined above. Of particular interest in the analysis are the interpretative frameworks that the actors employ in their perception of experienced reality and to what outcome or how much are common gender perceptions disrupted in their outlook. The author applies the constructivist perspective of making gender, which permits a focus on the similarities and differences between men and women and within those categories. The findings contribute to the understanding of the construction of fatherhood in this group of fathers, of gender and gender relations, and of how gender stereotypes operate on the micro level of Czech society.

Keywords: gender difference, gender similarity, gender in/equality, caring fatherhood, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2009, Vol. 45, No. 1: 89–113

* Práce na tomto textu byla podpořena řešením grantového projektu „Konstrukce životnosti po roce 1989 v české společnosti“, GA ČR, grant č. 403/09/1839 a projektu „Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře“, AV ČR, grant č. 1QS700280503.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Hana Maříková, oddělení Gender & sociologie, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: hana.marikova@soc.cas.cz.

Úvod

Sociální instituce rodiny prochází v současné individualizované společnosti změnami: mění svou formu a nabírá nové funkce, což vyžaduje modifikace vztahů mezi jednotlivými aktéry i modifikace podoby rolí, které v rámci rodiny zastávají. Tyto změny se týkají také otcovství, zahrnujícího jak rovinu každodenní otcovské praxe, tj. každodenního chování, tak také onu ideovou rovinu otcovství neboli kulturu otcovství [LaRossa 1988: 451]. Dříve institucionální a autoritářské otcovství se v současnosti stává otcovstvím vztahovým a dobrovolným – z otcovství se stává akt vůle. Role otce v heterosexuální rodině dnes není jednoznačně definována a obměňuje se v závislosti na tom, co žena od svého partnera očekává a vyžaduje, a také v závislosti na vůli otce zaujmout určité místo nezávisle na přístupu své partnerky [Castelain-Meunier 2002: 190]. Otcovství tak přestává být přísně definováno rolími očekáváními a předpisy a stává se nejasným a pluralistickým.

Od 70. let minulého století je možné zaznamenat nárůst množství výzkumů v oblasti otcovství a otců především v USA a západní Evropě a s nimi spojených diskusí, které postihují především dvě kontradiktorní tendence – vzrůstající participaci otců v rodinách vs. jejich mizení z nich [Coltrane 2006: 224]. V této souvislosti bývají diskutovány normy „nové“ a „staré“, „moderní“ a „tradiční“ formy otcovství. Moderní normativní rámec předpokládá citovou blízkost a přítomnost otce společně s jeho zapojením do péče o dítě, případně o domácnost.¹ Tradiční normy otcovství silně souvisejí s pracovní sférou a s profesionálním rozměrem otcovské identity. Čas, který otec tráví výdělečnou prací, je takto nepřímým vnímán jako rodičovský čas. Moderní normy otcovství naopak určitým způsobem přibližují otcovství k mateřství: obsahují nutnost fyzické blízkosti a péče, důvěrného citového vztahu a osobní přítomnosti. Zatímco tradiční otec byl otcem „v zastoupení“ – jeho rodičovství bylo ve značné míře zprostředkováno matkou (tím, jak o otci hovořila s dítětem, i tím, jak o dítěti vyprávěla otcí), moderní otec by měl mít s dítětem přímý, nezprostředkovaný a individualizovaný vztah.

I když v naší společnosti slábne přesvědčení o tradičním uspořádání genderových rolí, podíl otců na péči o dítě, stejně tak jako na domácích pracích je stále výrazně nižší než podíl matek a rodičovské páry s tradičním rozdělením povinností a odpovědnosti v rámci úplné heterosexuální rodiny převažují [srov. Vohlídalová 2007: 50–51]. Při tomto typu dělby rodičovských rolí spočívá na matce odpovědnost za většinu aktivit spojených s rodičovstvím. Pokud se zvyšuje otcovská angažovanost, pak jediné tak, že otec jedná po boku matky, společně s ní nebo místo ní, pokud ona zrovna není k dispozici [viz Maříková 2006: 82–86]. V asymetrickém modelu výkonu rodičovství pak otec zpravidla nerozvíjí bezprostřední oboustranný vztah se svými dětmi, a tak tento vztah mezi otcem a dítětem bývá zprostředkováván matkou.

¹ Například podle J. Plecka [Pleck 1987: 81] „nový otec“ je přítomen u porodu, zapojuje se do péče o dítě od prvního dne jeho života, nikoli až když je dítě větší, participuje na běžné každodenní péči o něj, nejen si s dítětem hraje, věnuje se dceři, stejně jako synovi.

Výsledky empirických výzkumů provedených v uplynulých letech v naší společnosti indikují, že tradiční normy otcovství a s ní spojené otcovské praxe zde stále převažují. Právě proto je však důležité sledovat, jak se v jejím rámci etablují nové podoby otcovství a co každodenní zkušenost otců s péčí o (malé) dítě nejen v jejich pojetí a nejen pro ně samé znamená.

Otcovství (a mateřství) v teoretických přístupech i empirických výzkumech

Mezi badateli a badatelkami nepanuje shoda v tom, jak otcovství pojímat. Zásadní otázka, která se při konceptualizaci otcovství vynořuje, je, zda otcovství představuje specifický sociální fenomén, resp. zda otcové disponují nějakými specifickými a jedinečnými charakteristikami či schopnostmi, které mají vliv na styly jejich péče a výchovy a odlišují důsledky otcovy péče na vývoj dítěte od těch mateřských, či nikoli. V debatách o této otázce jsou zastávány různé perspektivy.

Esencialistický přístup klade důraz na jedinečný význam otce v životě dítěte a otcovství ve společnosti [viz Blankenhorn 1995; Popenoe 1996] a ve svém důsledku představuje „apologetiku“ otcovství [srov. Marsiglio, Pleck 2005: 251]. V této perspektivě jsou zdůrazňovány biologické difference mezi otcem a matkou, ze kterých jsou automaticky odvozovány esenciální rozdíly v rodičovském chování mužů a žen. Otcovství a mateřství tak představují vztahové konstrukty, které jsou chápány jako protikladné a komplementární navzájem. V rámci tohoto přístupu jsou otcům a matkám připisány zásadně odlišné a nezaměnitelné rodičovské role [srov. Silverstein, Auerbach 1999: 397–399].

V konstruktivistickém přístupu pak otcovství a mateřství nepředstavují fixní a statické role, které jedinci „mají“, ale spíše dynamické relační procesy, kde maskulinity a feminity, stejně tak jako otcovství a mateřství jsou neustále re-konstruovány lidmi samými během jejich každodenních interakcí probíhajících v kontextu proměňujících se genderových vztahů [West, Zimmerman 1987]. Pokud konstruktivistický přístup nepovažuje genderové difference za biologicky dané, nýbrž za sociálně konstruované, pak to implikuje možnost změny, jejich zeslabování až úplnou eliminaci [srov. Deutsch 2007: 108].

Genderové difference vážící se k rodičovství zpochybnily již v 70. letech feministická badatelka Nancy Chodorow, když kriticky analyzovala mateřství a jeho ideologické pozadí. Ve své práci *The Reproduction of Mothering* [Chodorow 1978] rozkryla následek ideologie „aktivního mateřství“, jímž je jak vyloučení žen z fungování ve veřejné sféře, tak také vyloučení mužů z bezprostředního zapojení se ve sféře soukromé. Chodorow pak pro rovnoměrné zapojení obou rodičů do péče a výchovy dítěte začala používat termín „stejné rodičovství“ (angl. *equal parenting*), který navíc implikuje i rovnou možnost participace obou rodičů ve sféře placené práce. Přestože Sara Ruddick [1989] používá termín „mothering“, není mateřská péče, chování, práce či praxe, jak by bylo možné převést tento pojem do češtiny, jednoduše lokalizovatelná na matku coby vykonavatelku této aktivity.

Ruddick rozlišuje mezi „mateřským chováním“ a „mateřstvím“, kdy podle ní biologickému a fyziologickému stavu těhotenství zakončeného porodem nemusí nutně odpovídat mateřské chování – neboli těhotenství a porod nemusí mít osudový význam pro povahu a kvalitu mateřské péče/práce/chování. Pečovat, starat se o dítě podle ní znamená mít k dítěti kladný vztah, mít ho rád/a, vnímat dítě jako rovnocenný subjekt – rovnocennou osobu mající specifické potřeby a nároky, individuální prožívání atd. Péče o dítě je nedílně spojená s převzetím odpovědnosti za to, jak se dítěti daří, jak prospívá, kdy péče o něj se stává trvalou součástí života pečující osoby. „Mateřská péče“ je uskutečňována skrze aktivity, jakými je láska, péče a výchova. Protože matkou se člověk nerodí, ale stává se jí, touto osobou nemusí být nutně biologická matka dítěte, ale ani jiná žena, může jí být kdokoli, kdo je péče tohoto typu schopen [srov. Ruddick 1989: 13–15, 214–218].

S degenderizací výkonu „mateřské“ péče, tj. s degenderizací rodičovské pečovatelské role se můžeme setkat i u dalších badatelek či badatelů jako třeba u D. Ehrensaft [1987], B. Geiger [1996] či M. Lamba [Lamb 1997], kteří se zaměřili na empirické výzkumy rodičovského chování. Geiger dospěla k závěru, že pro výkon role primárního pečovatele/pečovatelky není gender určující. Podle jejích zjištění otcové byli schopni pečovat čili vykonávat běžné rutinní pečovatelské aktivity stejně jako matky. Poznatky Ehrensaft i Geiger týkající se sdíleného rodičovství, na které se oba výzkumy rovněž zaměřovaly, potvrzují, že toto sdílení je postaveno na odmítnutí tradičního pojetí genderových rolí a schopnosti je redefinovat. Rovněž podle M. Lamba [Lamb 1997] není v péči o dítě důležitý a určující gender, ale je to typ role pečující osoby. A tak, pokud je muž-otec v roli sekundárního pečovatele, je jeho chování více genderově diferencované, než je tomu v případě, že je primárním pečovatelem anebo osobou spolupěčující o dítě, kdy se rozdíl mezi otcem a matkou stírají.

Přestože rodičovská pečovatelská role byla badatelsky degenderizována, výsledky mnohých zahraničních i domácích studií nás stále přesvědčují o tom, že ženy nejenže pořád dělají většinu pečovatelských aktivit v rodinách, pečují o děti či jiné závislé členy rodiny [srov. Hochschild, Machung 1990; Bierzová 2006; Vohlídalová 2007]. Co více – od žen se neustále očekává, že odvedou velké množství pečovatelské práce ve společnosti [Monahan Lang, Risman 2006: 293]. Pečovatelství není pro muže stále ještě plně akceptovatelné, neboť pečovatelská práce ve společnostech našeho kulturního okruhu je genderovaná jako „femininní“, což mužům ztěžuje přístup k ní [srov. McKie et al. 2001: 238].

Kritická mužská studia kladoucí důraz na propojenost mezi otcovstvím a sociální produkcí a reprodukcí mužů, maskulinit a mužské praxe [Hearn 2002: 245] poukazují jak na to, že identita otce neexistuje izolovaně od identity muže, tak i na to, že maskulinity představují různé konfigurace praxe [Dowd 2002: 181]. Znamenají pak různé „skutečnosti“ pro různé jedince v různých časech [Kimmel 1994: 120]. Maskulinita či spíše maskulinity jsou ve spojení s konstruktivistickou perspektivou chápány jako neustále se měnící sbírky významů, které muži konstruují ve vztazích k sobě samým, ke světu a k jiným lidem. Analýzu otcovství,

včetně pečovatelského, jak jej v českém prostředí označuje I. Šmídová [2007: 155], pak z tohoto zorného úhlu není možné provádět bez reflexe každodenní praxe otců a významů, které jí oni sami udílejí, bez reflexe vztahu mezi jednáním a konstrukcí jejich genderové identity ani bez reflexe re/produkce genderu a genderových vztahů realizovaných v konkrétních sociálních interakcích v rámci určitého společenského kontextu.

Vymezení výchozí situace, vzorku a metodologických postupů

Výzkumná sonda provedená v rámci projektu „Podpora využívání rodičovské dovolené muži“² v roce 2003 na vzorku 18 pečujících otců odhalila, že situace, kdy muž pečuje o malé dítě, může, ale také nemusí nutně vést k identifikaci muže s rolí primárního pečovatele. Kromě otců, kteří jsou aktivními a zainteresovanými otci, mají ke svému dítěti blízký vztah, jsou vnímaví k jeho potřebám, péče o dítě jim nevadí a v dané době ji vnímají jako uspokojující atp. (čili naplňují atributy „nového otce“), existují otcové, kteří o dítě sice pečují, ale vykonávají jen to nejnutnější ve vztahu k dítěti. Jejich interakce s dítětem není příliš intenzivní, komunikace s dítětem je omezená a je spíše technického než citového charakteru. Vztah otce k dítěti nebývá příliš vřelý, muži tuto situaci nevnímají jako uspokojující, ba dokonce ani jako příliš žádoucí, a tito otcové zastávají tradiční přístup k výkonu nejen své rodičovské role.

Je zřejmé, že situace, kdy „muž je doma s dítětem“, nemusí být všemi muži vnímána jako vnitřně uspokojující, ba dokonce ani jako žádoucí. Přímá a častá interakce otce s dítětem tedy nemusí mít vliv na redefinici vztahu k dítěti, pokud muž není ochoten a schopen redefinovat svou otcovskou roli, případně re-konstruovat svou identitu. Základním, a tedy nutným předpokladem identifikace s pečovatelstvím se ukázalo být vyloučení pouze externího důvodu této péče, pokud se jedná především o výrazný tlak z vnějšku a pokud pečovatelsví muže není z nějakého důvodu mezi rodiči vyjednáno, dohodnuto,³ a následně pak i mužem (alespoň částečně) zvnitřněno. Proto jsem se v nově realizovaném kvalitativním výzkumu⁴ zabývala pouze situacemi, kde došlo k dohodě mezi partnery o tom, že do péče o (malé) dítě se zapojí v určitém období hlavně či převážně muž, a kde se tak jednalo (více méně) o svobodné rozhodnutí obou partnerů žijících v heterosexuálním páru, byť i zde mohla být výrazná intervence vnějších okolností (jak bude zřejmé dále).

² Projekt byl financovaný z prostředků MPSV ČR (GK MPSV-01-93/03).

³ Jak tomu zpravidla bývá v situacích neexistence matky dítěte, jejímž důvodem může být cokoliv: nejčastěji se jedná úmrtí ženy, jindy o její zdravotní, psychickou či jinou nezpůsobilost pečovat o dítě [srov. Maříková, Radimská 2003: 90–99].

⁴ Výzkum byl součástí řešení grantového projektu *Změny v uspořádání genderových rolí v rodině: participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce* podpořeného GA AV ČR (IAA700280504), realizovaného v letech 2005–2008.

V souvislosti se zapojením otců do péče o dítě v právě definovaném případě mne zajímalo, jak otcové prezentují své fungování v situaci, kdy byli doma s dítětem a zastávali roli primárního pečovatele, co pro ně osobně tato situace znamenala a jak se v ní definovali. Prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru, v němž byla vymezena jeho hlavní témata a vlastně rámcový scénář rozhovoru,⁵ jsem se zaměřila na percepci každodenní pečovatelské praxe otců a významů, které s ní převážně otcové spojují. Konkrétní otázky postihující témata stanovených okruhů byly formulovány v kontextu rozhovoru a byly pokládány v libovolném pořadí tak, aby rozhovor plynul „volně“ a podobal se co nejvíce běžné konverzaci. Protože rozhovory byly směřovány také na téma re/produkce genderové ne/rovnosti [více viz Maříková 2008], byly prováděny souběžně s oběma rodiči. Doba a místo konání rozhovoru bylo ponecháno zcela na participantech, takže rozhovory se uskutečnily v prostředích, které oni sami zvolili (u nich doma, v kavárnách či restauracích nebo v místě výkonu jejich práce). Rozhovory proběhly v rodinách, kde:

- otec *dobrovolně* a celodenně pečoval minimálně půl roku o dítě v době nároku na rodičovskou „dovolenou“⁶ (do 3 let věku) nebo v době nároku na pobírání rodičovského příspěvku (do 4 let),
- v té době buď vůbec nepracoval, nebo jen po část týdne tak, aby se mohl s partnerkou v péči o dítě střídat,
- za situace, kdy jeho partnerka/manželka vykonávala na plný nebo částečný úvazek placenou práci a byla v té době hlavní živitelkou nebo spoluživitelkou rodiny.

Protože kvalitativní výzkum si klade jiné cíle než kvantitativní, hypotézy spíše generuje, než ověřuje [srov. Hendl 2005: 52, 127], jsou v této souvislosti formulovány i jiné nároky na výběr vzorku. Jak uvádí J. Hendl [2005: 151] v kvalitativním výzkumu nejsou jednotky (anebo případy) výzkumu „výběrovými jednotkami“ a nejsou tak ani vybírány. Výběr vzorku si neklade za cíl zajištění „reprezentativity“ podle některých ze základních sociodemografických kritérií, tedy v mém případě kopírování skladby skupiny otců na rodičovské „dovolené“ tak, jak je zachycena ve statistických datech. Cílem výběrových postupů je totiž dosažení teoretické saturace, ke které se dospívá postupně během sběru a souběžné analýzy dat.

⁵ Konkrétně: identifikace výchozí situace (důvody, motivy, percepce), organizace rodinných činností a aktivit (kdo co ne/dělal a proč), percepce dopadu dané situace na jejich životy (plusy a minusy), reakce okolí, vliv situace na vztahy v rodině.

⁶ Přestože pojmy „rodičovská dovolená“ či „mateřská dovolená“ představují oficiální označení, nepovažuji tyto termíny za vhodné a výstižné pro danou situaci, neboť se nejedná o dovolenou v běžně užívaném významu. Z tohoto důvodu pak tyto pojmy používám v textu v uvozovkách čili jako „dovolená“ anebo je nahrazuji hovorovým výrazem, např. „rodičovská“ vyjma specifických případů, kdy je výraz součástí názvu (projektu, publikace apod.), anebo byl ve výše vymezené formě užít v rozhovoru.

Při výběru vzorku v mnou realizovaném výzkumu pak nešel uplatnit obvyklý výběrový postup metodou sněhové koule, neboť otcové v této životní situaci se mezi sebou zpravidla vůbec neznají a jsou jen zcela výjimečně schopni poskytnout kontakt na dalšího komunikačního partnera. To jinými slovy znamená, že se tento postup velice rychle vyčerpá. Jediným efektivním způsobem získání vzorku se ukázalo být mapování co nejširší sítě osobních, pracovních i předchozích výzkumných kontaktů. Tento postup se osvědčil jako vhodný a přínosný v situaci, kdy pro zařazení do vzorku byla stanovena jako hlavní podmínka „dobrovolnost pobytu otce doma“, která v předchozí kvalitativní sondě diferencovala otce na rodičovské na ty s „tradičním“ vs. „pečujícím“ přístupem k dítěti.

Celkem bylo osloveno 30 rodin. V jednom případě byl rozhovor odmítnut ihned po navázání kontaktu, v dalším z důvodu rozvodového řízení. V osmi případech se prokázalo, že rodiny nesplňují zařazení do vzorku podle některého z vymezených kritérií. Nakonec bylo uskutečněno 20 rozhovorů s manželskými páry. Věkové rozpětí participantů bylo od 31 do 47 let. Většina párů (12) žila v době provedení rozhovoru v Praze, 5 párů bylo z Moravy a 3 z jiných oblastí Čech. Kromě jednoho páru (kde muž měl vysokoškolské a žena vyšší odborné vzdělání), byly dvojice vzdělanostně homogenní. Pouze ve 3 případech měli oba partneři středoškolské vzdělání, v ostatních dosahovali vysokoškolského. Rozhovory zahrnovaly jak případy, kdy v rodině došlo k reverzi obvyklého schématu genderových rolí rodičů [Russell 1987: 161–163], které ve vzorku převažovaly, tak čtyři případy genderově vyváženějšího uspořádání v podobě souběžného sdílení rodičovství a živitelství oběma rodiči [Coltrane 1996: 55–80]. Výzkum, který byl veden snahou dosáhnout teoretické saturace, byl zastaven v okamžiku, kdy se nepodařilo získat žádné další kontakty na rodiny, jejichž percepce reality by bývala vedla k rozšíření do té doby získaných poznatků.

Záměrem rozhovorů bylo identifikovat možnou pluralitu percepce mužské praxe ve vymezené životní situaci. Zajímalo mne, nakolik se od sebe otcové v situaci dobrovolného zapojení se do péče o malé dítě ve svém vnímání této situace liší, případně jak se různí pohled na ně jejich okolím (včetně manželek). Výpovědi otců (a matek) se tak pro mne staly nejen hlavním zdrojem informací o tom, jak si organizovali svůj všední den, ale především o tom, jak interpretují nabytou životní zkušenost a jaká interpretační schémata přitom během rozhovoru používají, s jakými hodnotami a významy spojují popis své „životní reality“.

Při vlastní analýze rozhovorů pak byla použita metoda zakotvené teorie, resp. její konstruktivistická verze, která vychází z předpokladu paralelní existence mnoha sociálních realit, kdy to, co lidé považují za „skutečné“, „reálné“, závisí na perspektivě pohledu [Charmaz 2003a, 2003b]. Lidé však nekonstruují svou sociální realitu zcela svobodně bez jakýchkoli omezení, neboť jejich aktivní konstrukce probíhá za určitých podmínek s využitím určitých zdrojů, jako například znalostí, akceptovaných norem, hodnot či idejí apod. [srov. Gubrium, Holstein 2003]. Proto je důležité sledovat, jaký „balík příručního vědění“ komunikační partneři a partnerky v rozhovoru s druhým člověkem aktivizují.

Metoda zakotvené teorie umožňuje kombinaci induktivně-deduktivních postupů neboli propojovat nové poznatky a zjištění s těmi stávajícími. Během analýzy rozhovorů byly nejprve vytvořeny otevřené kódy včetně kódů odvozených přímo z jazyka aktérů (tzv. „in vivo“ kódy), které byly v následujícím kroku uspořádány do hlavních kategorií (jako „péče“, „práce pro rodinu“, „vztahy“, „genderové identity“, „reakce okolí“, „genderová ne/rovnost“ apod.). Poté byly zjišťovány vazby mezi kategoriemi, případně mezi některými kódy či mezi kategoriemi a některými kódy a dále jejich vazby na „rodiny“ (viz „matka“, „otec“, „věk do 35“, „věk nad 35“, „vzdělání středoškolské“, „vzdělání vysokoškolské“, „lokalita Praha“, „lokalita Morava“, „jiné místo Čechy“). Cílem bylo identifikovat shodnost a rozdílnost percepce aktérů v procesu zapojení otce do každodenní péče o dítě včetně jejich „zdrojů“.

Percepce pečovatelské praxe otců

Otcové, kteří zůstávají doma s dítětem, aby o ně mohli po nějakou dobu pečovat, zatímco vůbec nepracují anebo výrazně snižují svou pracovní aktivitu, nejsou v naší společnosti tak dávým fenoménem. Neexistuje pro ně ani jednotné, ani jednoznačné označení⁷ a neexistují ani jasně vymezené vzorce rolového chování, „scénáře“ pro to, jak se v situaci primární péče o malé dítě mají tito muži chovat.

Termín „pečující otec“ používaný v daném kontextu v odborném jazyce u nás je termínem širším, zahrnujícím i jiné situace a případy pečování o dítě ze strany mužů-otců [více viz Kubíčková 2004: 4], proto jej v tomto textu specifikuji označením situace, k níž se váže a již je rodičovská „dovolená“.

Péče této skupiny otců je u nás zasazena do společenského kontextu, který na pečovatelské mužů, nejen toho rodičovského, stále neklade příliš velký důraz [srov. Přidalová 2006: 1–3] a nevytváří a nezavádí proaktivně opatření usnadňující péči otců o malé dítě [Křížková et al. 2008: 80–83].

Dosavadní (převážně kvalitativní) výzkumy a bádání na téma otců a otcovství po roce 1989⁸ zohledňující více sociologický než psychologický pohled se sice kromě problematiky rozvedených otců a jejich podob otcovství [částečně Maříková 1999; Dudová 2008] věnovaly rovněž problematice nového otcovství, byly

⁷ Statistiky je označují za „muže na rodičovské dovolené“, v běžném jazyce jsou pojmenovávány jako otcové na „mateřské“, v odborném jazyce jsou v daném kontextu v České republice používány pojmy jako „nový“, „pečující“, „angažovaný“ nebo „zúčastněný“ otec. Anglicky publikované zahraniční studie používají kromě výrazů, které mají vyjádřit, že (primárním) pečovatelem je muž, jako například „nurturing“ nebo „caregiving“ father, také další označení, kdy se o těchto mužích hovoří a píše jako o „otcích, co jsou doma“ (stay at home dads/fathers), o „otcích na plný úvazek“ (full-time dads) apod., případně ale také jako o rodičích či „spolurodičích“ (co-parents) [srov. Sunderland 2006].

⁸ Před rokem 1989 byla problematika otcovství sledována velice sporadicky. Více viz [Možný 1990].

však zaměřeny spíše na sledování jejich každodenní praxe jako na realitu „per se“ [Maříková, Radimská 2003 či Nešporová 2005] než na konstrukci otcovství a významů s ním spojovaných [Šmídová 2008]. Konstruktivistický přístup, jak uvádějí Howard a Hollander [Howard, Hollander 1997: 12], ale umožňuje zaměřit se na odkrývání diferencí jak mezi celky skupin mužů a žen, tak uvnitř nich. Spolu s některými dalšími badatelkami či badateli tak upozorňují na skutečnost, že tyto vnitřní difference bývají při konstrukci genderu a genderových vztahů často přehlíženy, což v konečném důsledku může vést k jejich reifikaci [Šmausová 2002: 17].

V následující analýze se proto detailněji zaměřuji na pluralitu vnímání pečovatelské praxe otců, na to, jak především, nikoli však výlučně oni sami v rozhovorech konstruují každodenní rodičovskou práci a praxi a co to v jejich pojetí znamená. Snažím se postihnout možné difference percepce, případně „zdrojů“ vážících se k percepce péče otců na rodičovské „dovolené“.

Péče a zkušenost

V odborné literatuře se někdy rozlišuje mezi „care for“ a „care about“ neboli mezi fyzickou, „technickou“ dimenzí péče a jejím emocionálním rozměrem. V každodenní praxi však od sebe tyto dvě roviny jednoduše oddělit nejde právě proto, že se výrazně překrývají a propojují [srov. Craig 2006: 260]. Péče z tohoto pohledu představuje komplikovaný „mix“ práce a lásky, kde je obzvlášť důležitý vztah mezi osobou, která péči poskytuje, a tou, která ji přijímá. V každodenní realitě je tak péče neoddělitelně spojena s osobní zkušeností těch, jichž se bezprostředně týká.

Téma „zkušenosti“ se ukázalo jako důležité i v analyzovaných rozhovorech. Objevvalo se v nich v různých kontextech a souvislostech. Kategorie zkušenosti pak byla identifikována jako centrální kategorie, které byly ostatní (jako například „péče“, „vztahy“, „identity“, „reakce okolí“) podřízeny.

Kategorie zkušenosti ve vztahu k péči vystupovala v rozhovorech s rodiči i jako podstatné diferenciační kritérium. Na základě osobní zkušenosti s bazální péčí o dítě od sebe mnozí oslovení otcové (případně i matky) odlišili „novou“ a „starou“ generaci otců, otce v rámci téže generace i různá období v průběhu své vlastní biografie.

Generační hranice mezi otci byla vymezena zejména ochotou a schopností postarat o malé dítě, bezprostředním kontaktem s ním, fyzickou blízkostí mezi otcem a dítětem, stejně tak jako i určitým typem důvěrnosti. Někteří rodiče tak reflektovali „jinou“ – odlišnou životní zkušenost současné generace otců a dědů, neboli generace „nové“ a „staré“.

(...) Já si myslím, že v dnešní době i co znám ty naše kamarády, co mají malé děti, všichni ti kluci jsou schopný se o ty děti kompletně postarat. Můj otec mi teda přiznal teď, že mě v životě ani nepřebalil. Myslím si, že mě v životě ani nevykoupal

a rozhodně se mnou nikdy nebyl na hřišti, tak jako tady to všechno ty kluci zvládají (...). (Božena, 39 let, podnikatelka, 2 děti, VŠ, Praha)

Nicméně situace pravidelné a celodenní péče o dítě představovala zcela „jinou“, a to „novou“ životní zkušenost i v individuálních životech většiny dotazovaných otců (v porovnání s dosavadním průběhem jejich života). Pokud se otcové v počáteční fázi života dítěte do péče o něj vůbec zapojovali – při aktivitách jako konejšení, přebalování, chození na procházky apod., pak spíše vnímali, že matku v danou chvíli „zastupují“, „nahrazují“, než že rovným dílem participují na péči. Situovali se častěji do pozice „asistenta“, pomocníka“, tedy spíše sekundárního pečovatele než rovnocenného rodiče. Byli si vědomi toho, že starání se tohoto typu není „jejich“ prvořadou povinností, neboť tuto aktivitu vykonávat mohli, ale také nutně nemuseli.

(...) Vydržel jsem první měsíc, že jsem vstával, opravdu na každý to krmení jsem vstával, malou jsem přebalil, žena ji nakrmila, já jsem ji zase přebalil, dal jsem ji do postele. To jsem vydržel měsíc. Pak už se mohlo v tom být dítě úplně cokoli, bylo mi to jedno. Prostě kdyby nám tam zajel nákladák, tak už jsem spal, už jsem na to neměl tu sílu. (Daniel 38 let, zaměstnanec soukromé firmy, 2 děti, VŠ, Praha)

Situování se do pozice „asistenta“, někoho, kdo „pomáhá“, a to často jen když může a chce, odkazuje k tomu, že primární zodpovědnost nespočívá na něm, nýbrž na někom jiném – v tomto případě matce. Pozice a role asistenta či pomocníka není u otců neobvyklá, jak potvrzují i zahraniční bádání na téma zapojování otců do péče o děti. Dominantní diskurz oklopující otcovství bývá vystavěn právě na opozici otce coby „částečného“ a matky jako „hlavního rodiče“ [srov. Wall, Arnold 2007: 512].

„Novost“ životní situace a nabývání nové životní zkušenosti pak bylo mnohými otci spojováno s výkonem každodenních, pravidelných, neodkladných pečovatelských činností vytvářejících na pečující osobu jiné nároky, zejména pokud jde o organizaci času a plánování si činností ve srovnání s výkonem placené práce. Linearita činností, směřování k nějakému zpravidla předem vytčenému cíli, jak tomu bývá v případě podávání pracovního výkonu, je totiž nahrazena, jak otcové zmiňovali, cyklickým se opakováním nutných aktivit k zabezpečení základní péče o dítě (jako zabezpečení stravy, zajištění hygieny dítěte, ukládání ke spánku apod.). Kromě činností vztahujících se k základní hygieně a fyzickému zdraví dítěte zahrnuje péče o dítě rovněž aktivity směřované k jeho psychickému, emocionálnímu, intelektuálnímu a sociálnímu vývoji a výchově dítěte, kde podaný výkon není jednoduše měřitelný a mnohdy nutně vždy ani zjevný, „viditelný“. Nicméně, jak reflektovali někteří, situace „starání se o dítě“ vyžaduje plné nasazení toho, kdo pečuje.

Člověk to chce udělat všechno precizně, pořádně. To v práci člověk i odflákne věci, ale tady to prostě člověk nemůže odfláknout. Takže takový jako kdyby měli pracov-

níky nějaký ve firmách, tak by byli rádi. Protože tady je angažovanost jako absolutní, protože je tam i emotivní (-). (Pablo, 40 let, výtvarník, 2 děti, SŠ, Praha)

Avšak právě vědomí plného nasazení v kombinaci s onou neviditelností dovedlo několik otců k prožívání situace pečování o dítě jako ne příliš uspokojující.

Je to jednotvárný, no. Pořád si v podstatě nějak hrajeme, nebo chodíme ven nebo jezdíme na kole (...). Hrát si s dítětem, jsem si říkal, to je pěkný, jenomže když je to osm hodin nebo víc denně, každý den a furt to samý, tak to utahá. (Standa, 39 let, lékař, 1 dítě, VŠ, menší české město)

Ukázalo se, že percepce nové situace byla někdy ovlivněna právě tím, jaké měli otcové počáteční představy o tom, co znamená pečovat o malé dítě, co vše péče vyžaduje, a hlavně v jakém rozsahu a frekvenci vykonávaných činností. Rozpor mezi určitou představou a reflexí jiné následné „reality“ se pak mohl promítnout do negativněji laděné percepce zažívané situace. Ale i v jiných případech prožívání této situace se někdy představy otců lišily od toho, co následovalo, kdy se tito otcové prezentovali spíše jako „realisté“, když vnímali, že životní zkušenost zafungovala jako korektiv jejich představ.

To si vzpomínám, že jsem si tenkrát říkal, proč to dítě musí jíst pětkrát denně? Vždyť by to stačilo třeba třikrát, ne? (David, 37 let, zaměstnanec soukromé firmy, 2 děti, SŠ, Praha)

Myslel jsem si, že to bude takové, že prostě mu dám najíst a přebalím ho, prostě, a pak si půjdu dělat svoje. (Hynek, 31 let, zaměstnanec soukromé firmy, 2 děti, SŠ, moravské město)

Jestliže někteří otcové při přechodu do role primárního pečovatele reflektovali novou životní situaci jako náročnou, namáhavou, anebo nekryjící se s jejich počátečními představami, část otců přistupovala k péči o dítě jako neproblematické, naprosto samozřejmé činnosti, která jim nejenže nevadí, ale která je bez obtíží zvládnutelná a jimi zvládaná. Několik otců se v této souvislosti odvolávalo na svou předchozí zkušenost s péčí o mladšího sourozence, s péčí o dítě z předchozího vztahu nebo na zkušenost související s výkonem jejich dřívějšího povolání v oblasti zdravotnictví nebo sociální práce. Předchozí zkušenost s péčí o druhé tak jimi byla využita ke zdůvodnění jejich dostatečné pečovatelské kompetence. Tito otcové „si věřili“ právě díky své dosavadní nabyté životní zkušenosti.

Někteří z otců „bez zkušenosti“ zase přistupovali k péči o dítě s vědomím, že se mohou spolehnout na rady a pomoc druhých osob. Těmi, ke kterým se vztahovali jako ke svým „poradcům“ či „expertům“ na péči, byly ženy, ať matky dítěte, nebo jeho babičky. Ženy tak pro některé muže vystupovaly jako kompetentnější,

zkušenější osoby a „ženské pečovatelsví“ se pro některé muže-otce stalo jakýmsi „vodítkem“, „vzorem“ či dokonce „normou“ jejich činnosti. V těchto případech plnily ženy pro tyto otce funkci „benchmarku“ [srov. Doherty et al. 1998].

Případné vztahování se k ženám jako vzorům péče vypovídá nejen o tom, že otcové vnímali matky či jiné ženy jako ty „kompetentnější“, ale také o tom, že otcové se chtěli péči o dítě naučit. Péče jimi byla vnímána jako naučitelná dovednost. Rovněž mnozí další otcové si uvědomovali, že se museli mnohému v péči o dítě naučit. Totéž ale zmiňovaly i některé matky. Péče o dítě tak některými rodiči nebyla chápána jako daná, vrozená dispozice, ale spíše jako výsledek procesu sociálního učení, k němuž se člověk – muž i žena – může během svého života dopracovat. Nicméně mnozí rodiče v rozhovorech uplatňovali zcela obvyklý pohled na „původ“ pečovatelských dispozic žen. Mateřská péče žen byla v mnoha případech vnímána jako „přirozená“ díky těhotenství, porodu a kojení.

Zapojení otců do každodenní péče o dítě tak nutně nenarušuje stereotypní vnímání předpokladů žen k péči, „přirozenosti“ ženského pečovatelsví, přestože narušuje představu o neschopnosti mužů pečovat. Redefinice schopnosti mužů pečovat, redefinice mužů jako pečovatelů nevede automaticky k redefinici zdroje ženského pečovatelsví. Distinkce mezi matkou a otcem tak ve vymezování dispozic pečovat zůstává nadále zachována, když rozdíly mezi nimi jsou konstruovány pomocí opozice „přirozená danost“ či „vrozená schopnost“ vs. „naučená kompetence“ (neboli v opozici příroda vs. kultura).

Zkušenost s každodenní intenzivní péčí a staráním se otce o dítě byla v rozhovorech otci spojována s jejich „zesenzitivněním“. Nejednen otec se zmínil, že začal projevovat strach o dítě (třeba aby neutrpělo úraz), měl o něj starost, snažil se jej zabezpečit tak, aby nestrádalo, aby se mu dařilo (neonemocnělo, nebyla mu zima apod.). Otcové vnímali, že starání se o dítě je socializovalo k většímu respektu k druhému člověku, k adekvátnímu reagování na potřeby a požadavky dítěte, které (často) musí mít a mají prioritu před potřebami a požadavky pečovatele. Pobyt otce doma s dítětem ho nasměroval k tomu, aby s dítětem „byl“ (nejen ho „měl“), prožíval s dítětem jeho život. Některí otcové tak o sobě vytvářeli obraz odpovídající tradičně chápanému „mateřskému chování“, které bývá asociované se strachováním se, citlivostí vůči druhému, převzetím odpovědnosti za toho, kdo je ještě nesamostatný apod. [kromě Ruddick 1989 i Lupton, Barclay 1997: 146].

Intenzivní starání se o dítě ze strany otců se někdy také promítlo do reflexe „jiného“ vztahu k dítěti. Pokud specialisté [Možný 1990: 107; Gjuríčová 1996] zmiňují, že mezi otcem a dítětem je zpravidla volnější vazba než mezi matkou a dítětem, pak toto obvyklé schéma koresponduje s tradičním rodinným uspořádáním v rodinách čili s distancí muže-živitele a blízkostí matky-pečovatelky. Tam, kde o dítě pečuje otec (nebo i otec), pak otcové často reflektují, že dochází ke vztahovým posunům mezi ním a dítětem. Velice zřetelně to vystupuje do popředí v rodinách, kde otec pečoval jen o jedno dítě z více (obvykle dvou). To, o které pečoval, vnímal jako sobě bližší.

A snad jsem si tím (tj. pobytem doma s dcerou) vybudoval i jiné vztah k dětem, nebo obzvlášť k Dorotce, než jaký by byl, kdyby to bylo naopak. (Pavel, 44 let, manažer, 2 děti, VŠ, Praha)

Tak při prvním to bylo hodně ovlivněno tím, že jsem pracoval v těch novinách, kde člověk vlastně musel být až do uzávěrky, která byla v osm, devět hodin. Takže jsem se vracel pozdě, a tím to všechno bylo ovlivněné, že jsem s tou dcerou měl takový méně těsný kontakt, protože jsem byl neustále v práci (...) Tak vůbec ten vztah k té dceři je takový rezervovanější tím, že ji člověk někdy pohládí, tak to není takový jako mezi klukama. Prostě si víc rozumíme. (Bruno, 39 let, svobodné povolání, 2 děti, VŠ, Praha)

V případě otců synů byla někdy blízkost a porozumění mezi otcem a dítětem vysvětlována na bázi genderové rovnosti, u otců dcer zase na bázi odlišnosti. Některé zahraniční studie na téma chování otců k dětem docházejí k závěru, že „tradiční“ muži se věnují více synům než dcerám, a reprodukují tak genderové stereotypy, a ti, kteří se na péči o děti podílejí spolu se ženou, se většinou chovají stejně k synovi jako k dceři a genderové stereotypy tak narušují [Coltrane, Collins 2001]. Tito badatelé se zaměřovali na chování otců k dětem, které v jejich pojetí vystupuje jako objektivní, na hodnocení aktérů nezávislá realita, nikoli na vlastní percepci vztahu otce k dítěti. Konstrukce tohoto vztahu aktéry samými ale nemusí nutně představovat aplikaci genderově nestereotypní percepce vedoucí k narušení genderového stereotypu.

Všední den v pohledu nejen otců

Zapojení otců do každodenní péče o dítě představující vstup do prostoru, který bývá v naší kultuře tradičně spojován se ženami a označován jako „ženská sféra“, vyvolává nejen otázku, jak otcové pobyt doma s dítětem zvládají, jak si organizují běžný den, ale také jak tuto situaci vnímají oni i jejich partnerky a jak ji vyhodnocují z hlediska genderových vztahů, na něž se v tomto oddíle zaměřím detailněji.

Při popisu a líčení každodenních aktivit někteří otcové hovořili pouze věcně o tom, co dělali či nedělali s dítětem, když s ním byli doma. Někdy otec nebyl vůbec schopen popsat aktivity „běžného“, „typického“ dne. Bylo tomu tak i proto, že průběh dne byl podle něho natolik proměnlivý, že se v něm nedala vystopovat žádná pravidelnost. Někdy si však otec „nevzpomínal“, a to i v situaci, kdy byl na rodičovské opakovaně. Invalidní důchodce Jan v dané souvislosti prohlásil:

Určitě si manželka vzpomene na víc věcí, které jsem dělal, když byly děti malé (...) (Jan, 38 let, invalidní důchodce, 4 děti, VŠ, moravské město)

Na vysvětlenou dodal:

(...) V podstatě já jsem přinucen okolnostmi (být na rodičovské), takže já jsem jiný případ, než že bych se cpal na mateřskou dovolenou.

I když byl Janův pobyt doma mezi manželi vyjednáno, a dala by se proto předpokládat určitá nemalá míra dobrovolnosti z jeho strany, v rozhovoru svou situaci prezentoval spíše jako nedobrovolnou, jako důsledek „přinucení“ okolnostmi (konkrétně zdravotním stavem manželky). Jeho definice pobytu doma se blížila definici otců, kteří pečovali o dítě v situaci absence matky a byli ze vzorku záměrně vyloučeni (viz výše). V jeho případě však neplná identifikace se situací nevedla k neangažovanému výkonu každodenních činností, ale vedla k setrvání ve stereotypním vyjadřování se o roli matky a otce v rodině. I z výše uvedené citace je zřejmé, že matku reflektuje Jan jako osobu, která má registrovat, co se v rodině odehrává, osobu, od níž se očekává výkon „mentální práce“ v rodině [srov. Renzetti, Curran 2003: 234], a to i přesto, že o děti pečuje a je s nimi v pravidelném každodenním kontaktu výrazně méně než on.

Z hlediska toho, jak otcové referovali o běžném dnu a organizaci činností během něj, se ukázalo určující kromě toho, jak si nadefinovali tuto situaci (zda spíše jako „úkol“, který mají či musí zvládnout, či jako „zátěž“, „jednotvárnou dřinu“ apod., anebo zejména jako „výzvu“, „obohacení“ jejich života apod.), i to, do jakého kontextu péči zasazovali, zda byli výlučnými primárními pečovateli neboli zda pečovali celodenně výhradně oni, anebo nikoli. Jako důležité se ukázalo i to, jak byla vyjednána dělba další práce uvnitř rodiny.

Ti otcové, kteří byli minimálně po dobu pracovního týdne výhradními pečovateli a péči v této době nedelegovali na žádnou jinou osobu, referovali zpravidla o široké paletě činností, které zvládali. Starost a péče o dítě v jejich pojetí v sobě zahrnovala i běžnou starost o domácnost, výkon všech či naprosté většiny rutinních, jimi ne vždy nutně oblíbených domácích prací. Používali zpravidla i emotivnější jazyk v porovnání s dalšími otci, kdy o svém dítěti hovořili jako o „sluníčku“, „zlatíčku“ apod. Tyto otce je možné z hlediska kontextu jejich péče považovat za „pečovatele na plný úvazek“ [srov. Sunderland 2006: 505], neboť se z jejich strany jedná o soustavnou celodenní péči a starost o dítě i domácnost, která není delegována na žádnou jinou osobu.

I když většina otců byla pečovateli po dobu, kdy matka byla v práci (tj. v určitém časovém úseku během dne), podle svého vyjádření nevykonávali nutně všechny domácí práce, resp. často se omezovali na výkon jen těch nejnutnějších, které bezprostředně a neodkladně souvisely s péčí o dítě. V pojetí těchto otců bylo prvořadé dítě a péče o něj, a k výkonu dalších činností souvisejících s chodem domácnosti se stavěli převážně rezervovaně. Z jejich percepce je zřejmé, že někteří otcové si tak i v situaci péče o dítě dokáží od domácích prací udržet odstup. Tito otcové pak také často zmiňovali, že přenechávali děti své partnerce po jejím návratu domů z práce, aby se mohli věnovat jiné, z jejich pohledu pro

ně „důležité“ či „nutné“ činnosti (jako třeba svému studiu, výkonu podnikání, některým svým koníčkům a zájmům apod.), nejednou i proto, aby si od situace pečovatelské odpočinuli.

(...) Jenom, to si pamatuju dobře, než manželka došla, tak ta poslední půl hodina byla jako nejhorší. To očekávání, kdy konečně přijde a vysvobodí mě z toho. Tak jsem čekal, kdy přijde. Pak už jsem byl houby platnej. Děti začaly tam běhat, pištět, dožadovat se mámy a podobně, to už mě nikdo nechtěl v tu dobu. Tak jsem si šel na chvilku ven, nebo začal jsem chytat, tak jsem si šel k vodě nebo do hospody na dvě piva, abych to vydechal nějakým způsobem. No, a další den znovu. (Pavel, 44 let, manažer, 2 děti, VŠ, Praha)

Péče o dítě tyto otce zcela nesvazuje v realizaci některých projektů, zájmů či plánů, neboť si dokáží uchránit určitý rozsah volného času na ty aktivity, které pro ně mají nezastupitelnou důležitost a význam. Tyto pečovatelské otce je možné vnímat a označit za „pečovatele na částečný úvazek“ představující analogii k pojmu „otec na částečný úvazek“⁹ [srov. Sunderland 2006: 505], kdy péče probíhá v časově ohraničeném úseku během dne (po dobu pracovního vyčerpání matky). „Pečovatel na částečný úvazek“ nejenže se o dítě nestará soustavně a výhradně, ale dokáže si v dané situaci uchovat i určité výsady či výhody (nedělat, co nechce, mít volný čas apod.).

Od situace, kdy se pečující otec prezentuje jako nahrazovaný matkou po návratu z práce, je odlišitelná situace, kdy otec vnímá, že se s partnerkou rovnoměrně střídá v možnosti pracovat, pečovat a starat se o domácnost, kdy měl či má vyhrazeny dny, během nichž je pečující osobou výhradně on.

(...) Oba dva jsme na to měli stejnej náhled, tak jsme se o Barunku začali střídat, no. (...) Tudíž my to nemáme rozdělený po nějakých jako činnostech, že bysme si řekli, tady to je objem činností, který je potřeba udělat a ty budeš dělat tady ty, ty budeš luxovat, nakupovat, nosit těžký věci a zařizovat všechno kolem bytu. A já budu přebalovat a starat se a chovat a uspávat. To podle mýho není žádný dělení péče, že jo. To je nesmysl. My to máme rozdělený tak, že všichni se starají o všechno. A já, když jsem byl teda doma, ten dva a půl dne, tak jsem se teda staral o všechno, že jo. Jsem uklízel, vařil, přebaloval. (Lukáš, 37 let, podnikatel, 2 dcery, VŠ, Praha)

V tomto případě spíše než v předchozím je možné tyto otce považovat za „spolupečovatele“, neboť se jedná o spolupodílení se a participaci s rysy zástupnosti, kdy otec musí dělat, co je právě třeba a nepřesouvá děláni „neoblíbených“ činností na jinou osobu. Model dělby práce je v těchto rodinách líčen jako nejvíce egalitární. Zástupnost a rovnost mezi otcem a matkou je v tomto případě vzta-

⁹ V zahraniční literatuře se tento termín používá pro označení pro situaci, kdy se otec podílí na některých pečovatelských aktivitách před svou prací anebo po ní [srov. Sunderland 2006: 505].

hována nejen na péči o dítě a domácnost, ale i na rovnocennou možnost pracovat a trávit volný čas „po svém“.

Otcové (ale i matky) se od sebe často odlišovali nejen v percepce organizace každodenních činností a kontextu jejich výkonu, ale také v reflektování situace pobytu otce a matky doma s dítětem jako ne/identické a genderově „ne/spravedlivé“. Někteří z otců „pečujících na částečný úvazek“, jako například Tomáš, vnímali situaci participace manželky na péči o děti či domácnosti jako „normální“ a „spravedlivou“ a situace, kdy je doma matka a kdy muž, považoval za srovnatelné a ve své podstatě shodné.

(...) Když je matka dítěte doma, tak většinou jí otec taky pomáhá. Tak se to vyměnilo, takže mi manželka pomáhala (...). Tak jsme se doplňovali, ona se taky starala, samozřejmě. (Tomáš, 35 let, technik, 2 děti, SŠ, moravské město)

Jiní rodiče jako Kamil a Charlotta situaci pobytu matky a otce doma s dítětem vyhodnotili jako „jinou“ s tím, že muž-otec má více prostoru dělat si, co chce, resp. nedělat činnosti, které nechce, když ho nebaví anebo je neumí. Otci tak v jejich pojetí zůstává možnost volby, kterou matky obvykle nemívají.

Když se na to koukám zpětně, tak zřejmě jsem se jako flákal ve smyslu té domácnosti, že jsem zanedbával tu domácnost. (...) Bránil jsem se vaření a uklízení a praní prádla, s tím, že jsem si říkal, že důležitější je ta výchova toho dítěte. Takže to je ta priorita. Ale zároveň v tom byl ten aspekt té lenosti a neumu jako. (Kamil, 34 let, zaměstnanec zahraniční firmy, 2 děti, VŠ, Praha)

A to je celý balík, jako ti ostatní tatínkové jako nevědí, co to znamená. Že to není jenom být s tím dítětem, ale právě to blbý praní a vaření a domácnost. (Charlotta, 37 let, na rodičovské „dovolené“, 2 děti, VŠ, Praha)

Někteří otcové a matky tak reflektovali, že otec se o dítě stará „jinak“ než matka, a to intenzivněji, soustavněji – víc se mu věnuje, více si s ním hraje, zaměřuje svou pozornost v první řadě na dítě a méně již na aktivity spojené s chodem domácnosti.

Rozdílný přístup muže vidím v tom, že mnohem víc dává péče dětem. Já jako žena bych mnohem víc přemýšlela, jestli teda dneska náhodou nemám umýt okna, což prostě ty děti mají takhle mnohem větší péči. Manžel je vlastně natolik, vlastně on je natolik pečující otec, takže opravdu veškerá péče jde dětem. Holčám se věnuje celý den. (Vanda, 31 let, vedoucí, 2 děti, SŠ, moravské město)

Otcovu péči pak vyhodnotili rodiče nejednou jako „intenzivnější“ či „lepší“. Zpravidla matky v tomto případě odvozují svůj pohled od „skutečnosti“, že otec se dětem věnoval víc, než jak to dělaly dříve ony, anebo „předpokladu“,

jak by to bývaly dělaly ony, kdyby byly zůstaly s dítětem doma i nadále. Životní zkušenost těchto matek, resp. reflexe zvládání určité životní situace jejich životními partnery na jedné straně nabourává přesvědčení o „lepších“ předpokladech a schopnostech matky věnovat se dětem (z tohoto pohledu k sobě oba gendery přibližuje), na straně druhé tím, že matka péči otce hodnotí jako „lepší“ než tu svou, staví muže-otce do vyšší pozice než sebe, udílí maskulinní péči vyšší status než své mateřské praxi, a vlastně tak reprodukuje genderovou nerovnost [srov. Brandth, Kvande 1998; Maříková 2008].

Někteří rodiče si nicméně byli vědomi toho, že „lepší“ péče otce se realizuje v důsledku jiných požadavků a nároků na otce v dané situaci, kdy pečovat o dítě automaticky neznamená starat se i o domácnost. Zatímco péče o dítě se tak stává očekávanou, ale i akceptovatelnou aktivitou pro tyto muže, v případě domácích prací je tomu jinak. Pokud však otec doma nedělá všechno to, co obvykle musí dělat a zvládat matka, neměl by podle části rodičů existovat důvod hodnotit otcovu pečovatelskou práci „výš“ a „jinak“ než tu matčinu. Při percepci tohoto typu rodiči neudíleli otcovské péči vyšší status, naopak ji někdy hodnotili jako „nedostatečnou“.

Různé percepcie situace starání se o dítě pečujícími otci naznačují, že i když je zaznamenána změna v reálném chování pečujících otců (v zaměření jejich pozornosti a aktivit na dítě) a i když tato změna chování je bezesporu důležitá, není důležitá „sama o sobě“. Musí být proto vždy vyhodnocována v kontextu realizace jejich chování, resp. sociálního oceňování tohoto chování. Ukazuje se totiž, že chování realizované v určité shodné konfiguraci aktivit může být lidmi vyhodnocováno různě podle toho, co je z jejich pohledu důležité, jak formulují své nároky a očekávání vůči této situaci. Je-li v centru jejich pozornosti především péče o dítě, pak „nevýkon“ anebo omezený výkon domácích prací ze strany otce nemusí být akterý vyhodnocen nutně jako „nedostatečný“ a ve vztahu k matce jako „nespravedlivý“ a naopak. Nicméně jak odstup od výkonu domácích prací, tak toleranci k jejich neprovádění je možné vnímat nejen jako konstruování genderově odlišných očekávání na chování otce a matky v situaci starání se o dítě, ale také jako morálně odlišných nároků na ně v této konkrétní životní situaci [srov. Gerson 2002: 8].

Konstrukce identit pečujících otců

Pokud zkušenost otců s každodenní péčí o dítě vede k redefinici pečovatelské práce jako aktivity, jejíž výkon je pro muže akceptovatelný, co to znamená z hlediska utváření jejich genderové identity? Promítá se zkušenost otců s pečovatelským do jejich „jiné“ sebereflexe? Jednou z ústředních otázek vynořujících se při výzkumu otcovské pečovatelské praxe je tak otázka po konstrukci genderové identity těchto mužů.

V konstruktivistické perspektivě je otcovství pojímané jako „nepředvídatelná identita, která je průběžně přebudována a reinterpretovaná podle toho,

jak se jedinec setkává s novými okolnostmi, výzvami anebo překážkami.“ [Daly 1995: 25] Je-li identita otce chápána jako stále probíhající a neukončený proces, pak není bez zajímavosti sledovat, jak je tato identita produkována, resp. konstruována v průběhu rozhovoru s nimi, jak v něm otcové sami sebe „představují“, kam sebe v sociálním prostoru umísťují v porovnání s dalšími aktéry – s jakými skupinami a nakolik se identifikují a vůči kterým se naopak vymezují, distancují se od nich?

Pokud rodiče referovali o svých schopnostech a vlastnostech vážících se k výkonu rodičovské role, pak byli nejednou schopni překonat genderově stereotypní optiku. Matka nebyla vždy nutně považována za tu „emociálnější“, ale byla označována i za „přísnější“, „racionálnější“, „eruptivnější“ apod., zatímco otec za toho, kdo je „samaritán“, je tím „trpělivějším“, „starostlivějším“, „úzkostlivějším“ apod. Někde byl za autoritu, toho, kdo děti disciplinuje, případně trestá považován otec, jinde matka. Ukazuje se tak, že při reflexi reálné praxe muž-otec a žena-matka mohou být vnímány jako osoby s nestejnými, resp. rozdílnými vlastnostmi a schopnostmi, s rozdílným chováním k dítěti, kdy při percepci této rozdílnosti není nutně uplatňována genderově stereotypní optika.

Přestože otcové (i matky) byli v některých momentech schopni uvažovat a pojímat svou pečovatelskou zkušenost genderově nestereotypně, kdy navíc neuvažovali ani v intenci diferencí, ale naopak hovořili o „podobnosti“, „identičnosti“ otce a matky, tendence vymezovat či srovnávat se navzájem na bázi odlišnosti až rozdílnosti byla nicméně v rozhovorech zřejmá a svědčí o síle uvažování tohoto typu. Rodiče totiž často odlišovali sebe od ostatních jako muže či ženy, resp. otce a matky a jen zcela výjimečně použili výraz indikující jinou percepci reality – neutrální pojem „rodič/e“, anebo pojmy vyjadřující konfúzi dichotomického pojetí jako „táta-máma“, „máma-táta“, „tatinka“, „mamínka“ apod. V mnoha případech tak během rozhovorů s rodiči zůstávala zachována hranice mezi otcem a matkou, ženou a mužem při vymezování těchto kategorií. Jak však uvádí Connell [1995: 68], protikladnost k feminitě tvoří jádro existence maskulinity. Z tohoto hlediska vymezování se pečujících otců během rozhovoru vůči matkám, pojímání mužů jako protikladných vůči ženám konzervuje genderově tradiční optiku a konstruuje genderové identity obvyklým způsobem.

Někdy však pojetí otce jako zásadně odlišného od matky mohlo být v rozhovoru narušeno, když se proměnilo v kontextu otcova vyprávění. Například Jan se v průběhu rozhovoru snažil cíleně zdůrazňovat diferencí mezi sebou a matkou. Přestože o děti, částečně i domácnost po většinu dne i týdně pečoval převážně jen on, prohlašoval na různých místech rozhovoru, že:

Myslím, že otcovská a mateřská role u nás je normální. To, co má dělat otec, dělá otec, co má dělat matka, dělá matka. (...) Roli mám jako tu otcovskou, to u nás není nějak jaksi pokřivené. Jo, ale jak říkám, já se vyloženě starám o děti, nosím, chodím, jo, vozím, tlačím kočárky do kopců. (Jan, 38 let, invalidní důchodce, 4 děti, VŠ, moravské město)

Jan se vnímal jako „normální“ otec, protože dělá to, otec má dělat, což v jeho pojetí znamená, že vystupuje jednak jako autorita, jednak jako „fyzicky zdatná“ a „silná“ osoba. Když však při vymezování mateřské role prohlásil: „No, mateřská role, u nás... Když se něco stane, tak dítě utíká spíš k tatkově, že. Nevím, no,“ z obsahu jeho slov i tónu hlasu byly znát určité rozpaky až bezradnost. Možná si v tomto momentě sám uvědomil, že funguje i jako „maminka“ a jeho sebepojetí jako klasického autoritativního a fyzicky silného otce bylo narušeno. Pohled otce na sebe sama tak nevyzněl vždy zcela konzistentně.

Kromě žen se pečující otcové v rozhovorech srovnávali s jinými muži či otci, když se vůči nim vymezovali jako vůči „ostatním“ mužům, jako „chlapům, co chodí do hospody“, co „nepečují o děti“, co jsou „jednostranně zaměřeni na práci“, „kariéru“ a „vydělávání peněz“ apod. Odlišnost mezi pečujícími otci a „druhými“ muži či otci byla postavena na reflexi jiného chování. Nový přístup otců k výkonu otcovské role byl dáván do kontrastu k „tradičním“ mužským či otcovským aktivitám.

Konstrukce jejich otcovské identity nebyla u skupiny otců na plný či částečný úvazek vázaná na výkon práce a roli živitele. Skutečnost, že nejsou živiteli, si tyto muži často racionalizovali. Hovořili o tom, že jim „nevadí“, že v danou chvíli nevydělávají, že nejsou v dominantní pozici živitele, neboť si situaci nadefinovali jako reciproční, jako směnu pečovatelských za živitelství, a nevnímali tudíž ani žádnou „finanční závislost“ na své partnerce. Spolupečující otcové pak zpravidla propojovali obě roviny, když se považovali jak za spolupečovatele, tak i spoluživitele. Jejich sebepojetí představovalo v danou chvíli mix „starého“ s „novým“, když kombinovali roli živitele s aktivnější participací v rodině. Někteří zahraniční autoři v této souvislosti hovoří o hybridní maskulinitě [srov. Tereškinas, Reingardienė 2005: 6].

Někteří otcové sebe sama považovali za „muže pro rodinu“, tedy za muže, kteří dávají přednost rodině, svým dětem před prací, kdy toto vymezení v jejich vyprávění bylo spojováno s kladným významem.¹⁰ Pokud však tyto muži během rozhovoru přešli do roviny, kde zmiňovali, že „netrpí krizí osobnosti“, „nemají problém“ s tím, že nejsou živiteli svých rodin, necítí se být „ohroženi jako muži“ apod., pak tuto polohu jejich sdělení lze vnímat jako reflexi možného zpochybnění jejich sociální identity, jako zaujímání obranné pozice vůči této možnosti.

¹⁰ V zahraniční literatuře se v této souvislosti používá koncept „family man“, který však není zcela jednoznačný. Zatímco v tradičním pojetí, jak uvádí Hochschild [2003: 132], termín označuje „dobrého“ živitele rodiny, který demonstuje svou lásku k rodině tvrdou prací v zaměstnání, v novějším pojetí, v kontextu současného trhu práce získává termín negativní konotace, neboť označuje muže, kterému se nechce příliš pracovat. Pokud je však „family man“ nahlížen v genderové optice z hlediska jeho fungování v současné (americké) rodině, jak je tomu u Coltrana [Coltrane 1996: 55–80], pak se jedná o koncept, který má spíše kladnou konotaci. Dochází k vyzdvihování kladů a přínosů otcovy participace v rodině na zrovnoprávnění vztahů v jejím rámci.

Když se otcové vztahovali k jiným mužům, pak je obvykle chápali jako „ty ostatní“, jako „běžné“ apod. To znamená, že se vůči nim vymezovali jako ti „jiní“, jako „ne-běžní“, a tedy jako „vybočující“ od „běžného“, jako „neobvyklí“. Z podtextu některých výroků otců bylo možné pochopit, že jejich pojetí sebe sama je spojeno s příděchem výjimečnosti až nadřazenosti, kdy se považovali za pozitivní „odchylku“. Tento typ jejich sebereflexe byl někdy zesilován reakcemi okolí vůči nim. V situacích, kdy je otcům vyjadřován obdiv, kdy jsou označováni druhými za „hvězdu“ (na pískovišti jinými maminkami), za „sexy“ (známými i neznámými ženami), za „borce“ (v okruhu svých přátel) apod., kdy chování těchto mužů je druhými evaluováno pozitivně nejen v relaci k ostatním mužům, ale také k ženám, pak v tomto kontextu pečovatelské otcovství může představovat pro muže další možné pole úspěchu. Je-li úspěch považovaný za důležitý atribut hegemonické maskulinity [Connell 1995: 70], pak ani pečovatelské otcovství nemusí nutně zeslabovat tento dominantní typ maskulinity.

Nicméně ne jeden z pečujících otců sebe sama vnímal jako senzitivního či senzitivnějšího muže-otce (v relaci k jiným mužům), pro kterého je sice pečovatelsství jako genderovaná aktivita (běžně asociovaná s feminitou) akceptovatelná, který však „jinak“ zůstává „mužem“. Jejich pojetí „pečujícího otce“ v sobě tak obnášelo jakýsi mix „mužství“ a „ženství“ spíše než zcela „nový pohled“ na sebe sama. Tato identitní poloha je zřejmě pro muže sociálně „únosná“ a vnitřně akceptovatelná.

Někteří otcové pak uplatňují v situaci péče o dítě výrazně tradiční optiku na sebe coby muže, resp. otce, obecně pak na mužství a ženství či otcovství a mateřství. To, že pečují, vnímají spíše jako důsledek situace, který oni sice vědomě a svobodně akceptovali, nicméně v „životně standardní situaci“ (z hlediska zdravotního stavu dětí nebo zdravotního stavu jejich partnerky apod.) by nejspíš primárními pečovateli nebyli. Tito otcové o sobě hovořili ve standardně zavedených termínech odpovídajících spíše diskurzivní praxi konstruující tradiční maskulinitu (jako o „fyzicky silnějším“, jako o tom, kdo je pro děti „autoritou“, před kým mají „respekt“ apod.). A tak ani situace, kdy je otec doma s dítětem a pečuje o něj, nemusí nutně vést k redefinici „tradiční“ maskulinity, k jiné konstrukci jeho genderové identity.

Závěrečná diskuse

Zatímco na jedné straně každodenní zkušenost s péčí vede pečující otce ke konstrukci nového pohledu na jimi žitou „realitu“ – promítá se zejména do percepce jejich schopnosti a dovednosti pečovat, do vnímání jejich vztahu k dítěti, vede k redefinici pečovatelsství jako aktivity akceptovatelné pro muže a jimi zvladatelné, nevede však nutně k redefinici „dispozic“ ženského pečovatelsství, ani nutně k redefinici péče jako aktivity vyznačující se jinými atributy než těmi spojovanými s feminitou.

Pokud je pečovatelské otcovství spojováno na jedné straně s narušováním představy vzdáleného otce živitele a na straně druhé s narušováním představy matky jako jediné vhodné pečovatelky, pak tento typ percepce vede k „přiblížení se k sobě“ obou genderů, k přiblížení jejich pojetí. Typ percepce stírající rozdíly mezi otci a matkami (muži a ženami) se ale v analyzovaných rozhovorech objevoval méně často než opak.

Přestože tedy otcové (i matky) byli v některých momentech schopni uvažovat a pojímat svou pečovatelskou zkušenost genderově nestereotypně, kdy neuvažovali v intenci genderových diferencí, naopak hovořili o „podobnosti“, „identičnosti“, tendence vymezovat či srovnávat se navzájem na bázi odlišnosti až rozdílnosti byla nicméně v rozhovorech dost zřejmá a svědčí o síle uvažování tohoto typu. Kategorie otec a matka, mateřství a otcovství, mužství a ženství pak byly nejednou otci (i matkami) vnímány v intenci běžného vědomí, v jehož rámci jsou tyto pojmy konstruovány ve své opozici čili jako rozdílné spíše než jen odlišné anebo dokonce jako identické.

Z rozhovorů se tak stávalo zřejmé, že zkušenost otců s péčí, jejich zapojení do každodenních pečovatelských aktivit nenarušuje nutně stereotypní vnímání genderu, resp. se ukazuje, že se při jeho konstruování v rovině každodennosti mohou objevovat určité ambivalence. Jiná percepce „skutečnosti“, redefinice týkající se mužů-otců nevede „automaticky“ a „symetricky“ k jiné percepci „žen“, resp. „reality“ spojované se ženami-matkami. A tak ani zapojení otce do každodenní péče o dítě nemusí nutně narušovat stereotypní vnímání otce a matky, konkrétně jejich odlišných kompetencí, které přes praxi otcovské péče byly u matek i nadále některými aktéry chápány jako „biologicky dané“, nikoli jako sociálně formované. Prokazuje se tak, že určitá analogie životní situace, stejně tak jako realizace jiného než konvenčního chování rodičů, nevede nutně ke komplexní změně vnímání a myšlení o realitě u aktérů samých, nýbrž často pouze ke změně parciální – „selektivní“.

Nicméně z výše prezentovaného analýzy je rovněž zřejmé, že jako rozmanitá až rozdílná je konstruována i péče otců a jejich pečovatelská zkušenost zasazovaná do různých situačních kontextů, a to otci samými (i jejich partnerkami). V tomto smyslu je pak možné vnímat jako různorodé nejen samotné prezentované příběhy, ale i v nich představovanou praxi pečovatelských otců, ba i pečující otce samotné. Z hlediska kontextu jimi prezentovaného starání se o dítě – zejména z hlediska pravidelné přítomnosti či nepřítomnosti matky v péči o dítě, z hlediska nutného zapojení se do výkonu domácích prací, z hlediska zachování si výhod – jsem od sebe v analýze odlišila pečovatele „na plný“ a „částečný úvazek“ a „spolupečovatele“.

V odpovědi na otázku, v čem dalším se od sebe otcové odlišovali, je možné uvádět mnoho konkrétních příkladů, jejichž „společným jmenovatelem“ je právě ona nepodobnost a rozdílnost přístupu k realitě, resp. k její verbální prezentaci a utváření. Nicméně v relativně vzdělanostně homogenním vzorku komunikačních partnerů a partnerek se mi nepodařilo prokázat, že by rozdíly v percepci

souvisely s nějakým obvyklým kritériem (jakým je kromě vzdělání třeba věk), vyjma lokality. Stereotypní a konzervativnější přístup ke vnímání reality projevovali v rozhovoru častěji otcové z Moravy než z Prahy či zbylých míst v Čechách.

Intenzivní péče o dítě zpravidla formuje optiku pečujících otců při reflexi vlastního vztahu k ostatním mužům, které často vnímají jako „ty běžné“, jako ty jednajících v obvyklých intencích „tradičně mužského“ či „otcovského“ chování, což v jejich pojetí získávalo spíše negativní konotaci. Kladením důrazu na svou „jinakost“ a „výjimečnost“ se nejednou pečující otcové situovali v sociálním prostoru do nadřazené pozice vůči ostatním mužům/otcům, když sebe sama považovali za ty „lepší“ vzhledem k těm „nepečujícím“.

Ačkoli pak z některých rozhovorů bylo zřejmé, že pečující otec narušuje představu, že muž pění o dítě nezvládne, představu mužské „tvrdoosti“, „necitlivosti“, „odstupu od druhých“ apod., čili atributů spojovaných s hegemonickou maskulinitou, situováním se do pozice „toho lepšího“, toho, kdo je hoden obdivu v porovnání s „běžnými muži“ apod., je konstruována dominance pečujícího otce nad těmito muži/otci.¹¹ Problém hegemonické maskulinity pak nutně nemizí, ani když otcové vnímají pění jako další možné pole úspěchu či když lidé reflektují, že si i v situaci pečovatelského otcovství dokáží tyto muži uchovat některé své výhody (v tomto případě vůči ženám).

Neshodně vnímaná a konstruovaná pečovatelská praxe otců se pak promítá i do odlišné a nejednoznačně konstruované sociální identity těchto pečujících otců. Zatímco v pojetí některých pečujících otec představuje mix „ženství“ a „mužství“, avšak s distancí od živitelství, v případě jiných jde spíše o propojení „starých“ a „nových“ nároků a norem otcovství, když je kombinováno živitelství s pění o dítě. V neposlední řadě může být uplatněn i zcela tradiční přístup ke konstrukci maskulinity a otcovství, což dokládá, že ani situace, kdy je muž/otec doma s dítětem a pění o něj, nemusí nutně vést k redefinici či nové definici maskulinity, k jiné konstrukci jeho genderové identity.

Různost percepce pečovatelské praxe otců i jejich genderových identit ze strany otců samých dokládá, že pečovatelské otcovství v jejich pojetí nemá jasně dané, vymezené kontury.

Poznámka k transkripci

(...)	vynechaná část výpovědi
(-)	náhlé odmlčení se mluvčího
...	odmlčení se mluvčího

¹¹ Podle některých teoretiků maskulinit [srov. Connell 1995] genderové difference „samy o sobě“ nepředstavují žádný „problém“. Mohou totiž znamenat pouhou odlišnost, která nemusí mít nutně mocenskou dimenzi. Problémem se stávají, jsou-li odlišnosti chápány jako rozdílnosti organizované na základě hierarchického principu, kdy tyto rozdíly zpravidla nabývají charakter mocenský.

HANA MAŘÍKOVÁ pracuje od roku 1995 v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zabývá se feministickou sociologií a genderovou problematikou v rodině, zejména pak postavením a rolemi muže v rodině. Publikuje v odborných časopisech a podílela se na několika publikacích s genderovou tematikou. Je editorkou i spoluautorkou publikace *Proměny současné české rodiny: rodina – gender – stratifikace* (Praha: Sociologické nakladatelství 2000).

Literatura

- Bierzová, J. 2006. „Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (1): 19–26.
- Blankenhorn, D. 1995. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Basic Books.
- Brandth, B., E. Kvande. 1998. „Masculinity and Child Care: the Reconstruction of Fathering.“ *Sociological Review* 46 (2): 293–313.
- Castelain-Meunier, Ch. 2002. „The Place of Fatherhood and the Parental Role: Tensions, Ambivalence and Contradictions.“ *Current Sociology* 50 (2): 155–201.
- Charmaz K. 2003a. „Grounded Theory. Objectivist and Constructivist Methods.“ Pp. 249–285 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Charmaz K. 2003b. „Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis.“ Pp. 311–330 in J. A. Holstein, J. F. Gubrium (eds.). *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns*. London: Sage.
- Chodorow, N. 1978. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Coltrane, S. 1996. *Family Man: Fatherhood, Housework, and Gender Equity*. New York: Oxford University Press.
- Coltrane, S. 2006. „Fathering: Paradoxes, Contradictions, and Dilemmas.“ Pp. 224–243 in K. Davis, M. Evans, J. Lorber (eds.). *Handbook of Gender and Women's Studies*. London: Sage.
- Coltrane, S., R. Collins. 2001. *Sociology of Marriage and the Family: Gender, Love and Property*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Craig, L. 2006. „Does Father Care Mean Fathers Share? A Comparison of How Mothers and Fathers in Intact Families Spend Time with Children.“ *Gender & Society* 20 (1): 259–281.
- Daly, K., J. 1995. „Reshaping Fatherhood: Finding the Models.“ Pp. 21–40 in W. Marsiglio (ed.). *Fatherhood. Contemporary Theory, Research, and Social Policy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Deutsch, F. M. 2007. „Undoing Gender.“ *Gender & Society* 21 (1): 106–127.
- Doherty, W. J., E. F. Kouneski, M. F. Erickson. 1998. „Responsible Fathering: One Overview and Conceptual Framework.“ *Journal of Marriage and the Family* 60 (2): 277–292.
- Dowd, N. E. 2002. *Redefining Fatherhood*. New York, London: New York University Press.
- Dudová, R. 2008. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.
- Ehrensaft, D. 1987. *Parenting Together: Men and Women Sharing the Care of Their Children*. New York: Free Press.

- Geiger, B. 1996. *Fathers as Primary Caregivers*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Gerson, K. 2002. „Moral Dilemmas, Moral Strategies, and the Transformation of Gender.” *Gender & Society* 16 (1): 8–28.
- Gjuričová, Š. 1996. „O spiknutí naší kultury proti otcům.” *Lidové noviny* 9 (255): 9.
- Gubrium, J. F., J. A. Holstein. 2003. „Analyzing Interpretative Practice.” Pp. 214–248 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Hearn, J. 2002. „Men, Fathers and the State: National and Global Relations.” Pp. 245–272 in B. Hobson (ed.). *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hochschild, A. R. 2003. *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Henry Holt.
- Hochschild, A. R., A. Machung. 1990. *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. London: Piatkus.
- Howard, J. A., J. Hollander. 1997. *Gendered Situations, Gendered Selves: A Gender Lens on Social Psychology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kimmel, M. S. 1994. „Masculinity as Homophobia.” Pp. 119–141 in H. Brod, M. Kaufman (eds.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Křížková, A., R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.). 2008. *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kubíčková, K. 2004. „Pečující otcové.” *Aperio* 3 (1): 4–6.
- Lamb, M. E. (ed.). 1997. *The Role of the Father in Child Development*. Somerset, NJ: John Wiley.
- LaRossa, R. 1988. „Fatherhood and Social Change.” *Family Relations* 37: 451–458.
- Lupton, D., L. Barclay. 1997. *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Marsiglio, W., J. H. Pleck. 2005. „Fatherhood and Masculinities.” Pp. 249–269 in M. S. Kimmel, J. Hearn, R. W. Connell (eds.). *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Maříková, H. 1999. *Muž v rodině: Demokratické sféry soukromé*. Pracovní texty / Working Papers 99:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. 2006. „Muži mezi rodinou a prací.” Pp. 81–88 in P. Ondrejko et al. *Rodina v novom miléniu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Maříková, H. 2008. „Caring Fathers and Gender (In)Equality?” *Polish Sociological Review* (162): 135–152.
- Maříková, H., R. Radimská. 2003. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: MPSV ČR.
- McKie, L., S. Bowlby, S. Gregory. 2001. „Gender, Caring and Employment in Britain.” *Journal of Social Policy* 30 (2): 233–258.
- Monahan Lang, M., B. J. Risman. 2006. „Blending into Equality. Family Diversity and Gender Convergence.” Pp. 288–303 in K. Davis, M. Evans, J. Lorber (eds.). *Handbook of Gender and Women's Studies*. London: Sage.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina: Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Nešporová, O. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV.
- Pleck, J. H. 1987. „American Fathering in Historical Perspective.” Pp. 83–97 in M. S. Kimmel (ed.). *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*. Newbury Park, CA: Sage.
- Popenoe, D. 1996. *Life without Father. Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage*

- Are Indispensable for the Good of Children and Society*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Přidalová, M. 2006. „Mezigenerační solidarita a gender (pečující dcery a pečující synové).“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (1): 1–5.
- Renzetti, C. M., D. J. Curran. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking*. Boston: Beacon Press.
- Russell, G. 1987. „Problems in Role-reversed Families.“ Pp. 161–179 in Ch. N. Lewis, M. O'Brien (eds.). *Reassessing Fatherhood*. London, Newbury Park, Beverly Hills, CA: Sage.
- Silverstein, L. B., C. F. Auerbach. 1999. „Deconstructing the Essential Father.“ *American Psychologist* 54 (6): 397–407.
- Sunderland, J. 2006. „‘Parenting’ or ‘Mothering’? The Case of Modern Childcare Magazines.“ *Discourse & Society* 17 (4): 503–527.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* (7): 15–27.
- Šmídová, I. 2007. „Pečovatelské otcovství: rodinné strategie pro skloubení linií životní dráhy.“ Pp. 155–167 in L. Heczková (ed.). *Vztahy, jazyky, těla*. Praha: FHS UK.
- Šmídová, I. (ed.). 2008. „Pečovatelská otcovství: zkušenost a genderové vztahy.“ *IVRIS Papers* 08/01. Brno: FSS MU.
- Tereškinas, A., J. Reingardienė (eds.). 2005. *Men and Fatherhood: New Forms of Masculinity in Europe*. Vilnius: Eugrimas.
- Vohlídalová, M. 2007. „Participace mužů na domácích pracích a péči o děti na základě kvantitativních výzkumů.“ Pp. 32–51 in H. Maříková (ed.), Marta Vohlídalová. *Trvalá nebo dočasná změna? Sociologické studie / Sociological Studies* 07:11. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Wall, G., S. Arnold. 2007. „How Involved is Involved Fathering?“ *Gender & Society* 21 (4): 508–527.
- West, C., D. Zimmerman. 1987. „Doing Gender.“ *Gender & Society* 1 (1): 125–151.